

Szász László

Naplók és szerepek

*Adalékok a romániai magyar irodalom
„titkos” történetéhez*

■ Sütő Andrásnak a PIM-ben hozzáférhető kéziratos hagyatékában található egy A/4-es méretű, vaskos füzet, melynek első oldalai a Magyarországra menekített kicsi unoka, Lacika kedves-szép bejegyzéseivel indulnak, majd a gyerekes sorvezetés váratlanul átvált kemény, de zaklattott írásformába: „Lacika félbehagyott naplójába költözöm, mint egy kicsi menedékházba. Még itthon volt, mikor a csöpp élet-csöppéseit följegyezte.” 1988. július 8. a beírás dátuma, és minden jel szerint az író életének – mind közszereplői, mind személyes sorsát tekintve – egyik legkeserűbb időszakáról tanúskodik. Rohamosan gyengül a látása („Tegnap de. 10-kor egy percnyi időre a jobb szememre teljesen elvesztettem a látásomat.” – Július 19.), életveszélyes betegségek kerülgetik: „A nyirokcsomót (daganat?) ma reggel fedeztem fel magamon. Most már igazán kezd érdekelni, hogy meddig élek. Most látom csak, mi rengeteg megírivalóm lenne.” Ez az év a Ceausescu-diktatúra legpompásabb kivirágzásának időszaka, ám az összeomlásnak még halvány reménye sem dereng, így hát minden, ami egy alkotó számára magánéleti válság, az egyben közügy is, és fordítva, ami a nemzeti kisebbség sorsában történelmi szintű megrázkódtatás, az alkotó lelkében traumatikus élmény, s vagy magánéleti depressziót, vagy irodalmi művet terem. „Álmatlanság. A kisebbségi sors álmatlansága – bármily patetikusan is szól ez... [...] Kínozza a tudat, hogy semmin se tudsz segíteni.” (Augusztus 6.) Az erdélyi magyarság szempontjából a legsúlyosabb válság – a totális szellemi és anyagi elnyomódás mellett és következtében – a rémisztő méreteket öltő kivándorlás; húsbavágón szimbolikus lenyomata maga a letargikus naplószóveg, mely mintegy beépül, afféle szinekdochészerű intellektuális egybekeléssel, az elmenekített, kitelepített unoka füzetébe és gondolatvilágába.

Az irodalmi értelmezés korlátai

Jelképes tehát az alkotószemélyiségnek ez az egyszerre bekebelező és önmagát alávétő gesztusa. Mondhatni, a

magán- és a közéleti szerepkörök olyan mértékű egybeomlásával találkozunk Sütő András munkásságának komplex egészét tekintve, amelynek létrejöttéhez nem egyszerűen a jellem elszántságára, de történelmi idő és helyzet véletlenjeinek összjátékára is szükség van. Nem is igen képes boldogulni ezzel a jelenséggel a hagyományos irodalomtudományhoz kötődő gondolkodásmód, talán a szociálpszichológia közelít körültekintőbben: „Az úttörők »kiválasztása« a művészetben alighanem ugyanazon általános elvek szerint történik, mint más területeken egy vezér megválasztása – vonja össze a szociológia, művészetpszichológia és az esztétikai létesültség jószerint összeférhetetlen minőségeit ez a szemlélet. – Egy adott szituáció struktúrája a művészet fejlődésében általában, vagy egy meghatározott közeg határain belül, azoknak a részvételel provokálja ki, akiknek a tehetsége nagy valószínűséggel megfelel a pillanat követelményeinek.”¹ A nyolcvanas évek közepére, második felére a Marosvásárhelyen élő író a romániai magyarság emblematis, szinte már emberfeletti, mítoszi alakjává magasztosult, és a hírnév szárnyalásában föltehetőleg legalább akkora szerepe volt a történelmi helyzet véletlenjeinek, mint remekművű drámáinak és némely prózai művének. A folyamat kialakulásának képlete leegyszerűsítve talán így rajzolható meg: az író kezdetektől, zseniális tehetséggel és ráérzéssel, megtalálta azt a beszédmódot, amely mindig az éppen aktuális korszakra jellemző hangon szólítja meg az olvasót, publicisztikában, esszében és drámaformában egyaránt – olvasót, nézőt, s népszerűségével arányban mind több elszánt hívőt szerzve magának. És ugyanakkor új, sajátos igényű olvasót, nézőt, művelt hívőt teremt és nevel a hetvenes évek színvonalas erdélyi irodalmának általában. Akik ezután már képesek megfogalmazni saját magasabb igényeiket, a megismert minta alapján tükröt tartanak az íróknak, és *a sütői szerep mint modell* válik láthatóvá; vagyis az író önmagát látja tükröződni közönsége tekintetében, s ez az attitűd fokozatosan, szinte észrevétlenül az egyetlen üdvös erdélyi

lyi írószereppé dermed, melyből már maga a szerző is csak megrázkódtatások árán léphetne ki.² Ez a – napjainkból visszatekintve – különös szerepkényszer munkásságának legtermékenyebb vonulatában is felismerhető. Tudniillik Sütő számtalan esszéjében és publicisztikai írásában tesz ugyan – pompás líraisággal átítatott – utalást mezőségi, paraszti származására, nagyenyedi iskolájára, szerkesztői-írói környezetére, ám legszemélyesebb énjéről meglepően keveset árul el: mindig, következetesen – az említett énképnek és nemzetiségi-közügyi írószerepnek megfelelően – a kisebbségi magyarság titkos, kódolt nyelven fogalmazó képviselőjeként, és csakis közszereplőként jelenik meg. A magasabb rendű erkölcsi eszme (a korszak nyelvhasználatában: népszolgálat, közösségi elkötelezettség, a valóság hű tükrözése) nem csupán eltakarja, de magába is olvasztja az autonóm személyiség individuális attribútumait, olyannyira, hogy a csaknem tökéletes *szerepbeteljesítő alkotói attitűdnek* mondhatni egyedülálló sziluettje körvonalázódik az életmű teljességében.³

És ez az a – esztétikai értékfogalmaktól bizony elrugaszkodó – mozzanat, ahol az irodalomelméletnek alig marad mondanivalója. Ugyanis a posztmodernitásba torkolló, s egyelőre zsákutcában evickelő irodalomtudomány kénytelen volt szembesülni azzal a ténnyel, hogy míg a természettudományok előbb-utóbb kézzelfogható eredményeket képesek produkálni (egészségesebben élünk, kényelmesebben bámuljuk a világunkat elárasztó képeket stb.), addig az irodalomelmélet eredményei nem járnak semmiféle jótékony hatással a mindennapjainkra. Ha egy írói életmű kutatója mélyebben szeretné megérteni az alkotásoknak nem csupán esztétikai hozadékát, kompozíciós eszköztárát, de például azt is: hogyan képződött meg az újszerű minőség, hatásának mi a titka, s legfőképpen azt is firtatná, valóban igazi, örökérvényű esztétikai érték jött-e létre, vagy csak a korhangulatot kifejező, a pillanatra érvényes minőség – akkor kénytelen a rokon tudományok módszertanát bevonnai a vizsgálódásba. Irodalmárnak a filozófián kívül (ami ugyancsak labirintusba vezethet) a pszichológia meg a szociológia jöhet segítségére. Anélkül, hogy beletévelyegnék a részletekbe, annyit fel kell idéznem: épp e két utóbbi tudomány volt tiltott a megidézett korszakban. Arról írhattam szemináriumi dolgozatot, miként formálódik a „jelentésimmanencia”, hol „sűrűsödik a jelentés fókusz”, „milyen strukturális funkciót töltenek be szokatlanul tördelt snittek” a mindannyiunk számára revelációt hozó *Anyám könyvű álom ígérben*, arról azonban nem eshetett szó, hogy a *Naplójegyzetek* alcímmel értelmezett történetekben a fikcionált mozzanatok hogyan viszonyulnak az ábrázolt

valóságálemekhez (magyarán a hetvenes évek lazább ideológiája az ötvenes évek agy- és padlástakarításához).

Nos, mindezek miatt az – egyébként igényelt – irodalomszociológiát csakis az intézményi kereteken kívül és kétélyek közepette (s persze titokban) olvastuk. Amikorra ugyanis közelebb jutottunk eme határtudomány valamelyes megértéséhez, lehámozva arról a Lukács György-i, marxista s a műalkotás egyetlen igazi értékének tekintett, kötelező módon érvényesítendő „valóság-tükrözés” sallangjait, arra kellett rádöbennünk, hogy az Escarpit⁴-, de még a Bourdieu⁵-féle korszerűbb irodalomszociológiai rendszerszemlélet is teljességgel alkalmazhatatlan. Utóbbi például a kulturális alrendszerek, ezen belül az irodalmi mező olyan – szemléletes, okosan levezetett és hihető – leírását adja, amely ugyanakkor semmit sem tud a szocialista országok valódi társadalmi viszonyairól. Egyszerűen nincs fogalomkészlete egy olyan, intézményeitől csaknem teljesen megfosztott, a nacionalista kommunizmus „szilárd keretein” belül túlélésre berendezkedett *csonka kultúra* leírásához, mint amilyen a romániai magyar irodalom. A maga idején korszerű tudományról ilyesmiket tudhattunk meg: „... a művészetszociológia öt alaptémája az esztétikai forma társadalmi meghatározottsága, az esztétikai termék mint társadalmi folyamatok tükrözése, a művészek társadalmi kiválasztódása és tevékenységük feltételei, a művek közvetítésének társadalmi rendszere és a közönység.”⁶ Ami egyrészt marxista egyoldalúságnak látszott (a társadalmiság illetően mindent bekebelező hatalma a politika mindenhatóságát jelentette), másrészt eme kiváltásos szempontokat követő kutatásra semmiféle lehetőség nem volt; harmadsorban viszont – s ezzel igyekszem visszakanyarodni az író alakjához – az erdélyi irodalmi sajtó, az írók és szerkesztők mégis egy ilyen világkép illúziójával végezték (hittel vagy annak látszatával) feladatukat. Az irodalomszociológiailag értelmezhető erővonalak, csoportosulások, érték- vagy érdekközpontú szövetségek a létező intézmények árnyékában, azokon kívül, az informális szférában működtek – de végül is működtek.

Ha tehát intézmények és szakszerű vizsgálódások nem voltak, akkor azok manapság nem is kutathatók. Ami seíthetne a publikált szövegek mögött rejtőző magánember arcélének megidézésében: Sütő személyes használatra készült naplói.

Szereplehetőségek a nyolcvanas években

Az idézett, publikálatlan naplójegyzetek idején a nemzetközi ismertségű, Herder-díjas író szülőföldjén (mely

nem hazája, de munkáltató állama) már jószerint minden politikai/hatalmi pozíciójából kiesett. Egyetlen igazi, megmaradt funkcióját kettős tudattal éli meg, egyszerre az uralkodó politikai elit képviselőjének és az örökösen megalázott nemzeti kisebbség részesének, jótékony segítőjének szerepkörében. Magyarán: egy közepszerűnél (még az adott pokoli viszonyok közepette is) alacsonyabb színvonalú lap, az *Új Élet* főszerkesztőjeként ugyancsak nélkülözhetetlennek tudja magát:

„Megjelent lapunk idei 13-as száma a romániai magyar nemzetiséget immár nem létezőnek nyilvánító, hivatalos közleményekkel. Senki sem fogja ezt megbocsátani nekünk... Mindenki veheti persze a kalapját és elmehet éhen halni, de nem teheti meg ezt a gyerekei miatt. Az én dolgom lenne a legkönnyebb, hisz nyugdíjogosult vagyok. Én mehetnék. De ott az egész szerkesztőségi munkaközösség. Vállalnom kell velük együtt a megaláztatást.” (1988. július 18.)

A műalkotást (pontosabban magát az alkotót), az érték világra jöttét, majd befogadását a közönség előtt ismeretlen, háttérben zajló viták, gyarló emberi érdekszövetségek és ellentétek, pletykák és magasztos elvi konfliktusok zárják körbe, oly módon, hogy gyakorta épp ezek az esztétikai megvalósultságtól teljességgel független, jószerint láthatatlan mozgások határozzák meg egy-egy műalkotás útját, sorsát és későbbi rangját a közönség felé. Akkor is féloldalassá válhat tehát akár egy remekmű recepciója, ha a mű és szerző sorsvonalát alakító „háttérerők” dinamizmusát meg sem kíséreljük feltárni. Sütő András munkásságával és a fentebbi megállapításokkal kapcsolatban azt kellene megvizsgálni: miféle megfelelési késztetések irá-

nyíthatták tollát, akaratlanul is, amikor naplójegyzeteiben saját (a közösség által is alakított, oda-vissza reflektáló) tükörképét szemügyre vette és formálta.

Az *Anyám könnyű álmot* ígér első megjelenése, 1970 óta tényként kezeli az irodalmi közvélemény, hogy munkásságában a napló szuverén irodalmi műfaj, értelmezési módszere ennek megfelelően fikció és valóság felismerésének határán tétovázik. Ugyanis más az irodalmi mű címe alá magyarázó gesztusként helyezett megnevezés: „Naplójegyzetek”, és ismét más üzenetet közvetít a valódi, személyes napi feljegyzéseket tartalmazó, de az olvasók számára is felkínált naplójegyzet. Az előbbit elsősorban nyelvi-esztétikai megvalósultságára összpontosítva fogadjuk magunkénak, utóbbi olvastán, mondhatni, a szerző intim magánszféraját és a korszak valóságos történetét érintő „háttérinformációkat” szeretnénk megismerni. A szépprózai fogantatású napló szerzőjének arcvonásait az esztétikai élmény, a pompás metaforikus nyelvezet, a képek és a művészi invencióval komponált történetek átélételezettségével alakítgatom olvasói tudatomban. A „valódi” naplót a szerző és olvasó között létrejövő valamiféle intim együttlét élményeként élhetem meg, virtuális párbeszédként, melynek során a műveiből meg nem ismerhető magánemberrel találkozom. Az író ismét csak tükörbe tekint, némelykor kibuknak legrejtettebb, akár önmaga előtt is leplezett gondolatai, ám gyakorta (hiszen író, óhatatlanul másokhoz is szól!) átigazítja a vonásait, hozzám, az olvasó, avagy egy virtuális utókor elvárásaihoz. Erre a felismerésre hivatkozva beszél a műfaj legavatottabb szakembere, Lejeune „önéletírói paktumról”, és használja váltakozva a 'journal intime' meg a 'journal personnel'

fogalmát, egyfelől a vallomások titkosságára, másfelől azok – akár öntudatlan – megosztására, az olvasóval történő együttműködésre utalva. „Naplót olvasva... az olvasó számtalanszor bizonytalanságban marad az olvasottak filológiai hitelét illetően, s talán épp ezért is olvassa félig-meddig fiktív, irodalmi szöveggént, nem pedig dokumentumként a naplót.”⁷

Az 1988-as, publikálatlan, de nyilvánvalóan az utókornak szóló naplójából ide emelt idézet efféle „kettős beszéd”; Wolfgang Iser-i értelemben, miszerint minden szépirodalmi, „fikcionális szöveg nagyon sok realitásfragmentumot tartalmaz”⁸, és fordítva: egy remekíró által leírt, poétikus nyelvi érzékenységgel fogalmazott tényközlő szöveg esztétikai minőségként, tehát szemantikailag többjelentésű üzenetként is felfogható. Sütő idézett bejegyzése ugyanakkor erkölcsi bizonytalankodást, az önként és kényszerűen vállalt identitás-szerepek közötti zavarodottságot is sejtet. Ragaszkodását a lényegileg magyarságellenes politikát, ideológiát szolgáló vezetőfunkcióhoz és szerephez azzal indokolja (önmaga, de a hívó olvasók számára is), amit publicisztikai esszéiben pályája kezdetétől haláláig hirdetett: a népszolgálat, a közösség iránti elkötelezettség elvével. Naplói olvastán folyamatosan, korszakonként és a változó politikai kurzusok nyomán, árnyalataiban és arányaiban változva, de mindvégig kettős értelmiségi identításban, kettős szerepkörben áll előtűnk az alkotó. Nemzeti, kisebbségi státuszában a vesztes szerepkörben (ehhez kér és kap mindig erkölcsi támaszt, együttérzést olvasótáborában); állampolgársága szerint – az ötvenes évek történelmi adottságai miatt – egy győztes, haladáselvű társadalom büszke polgáraként, akinek kötelessége a hatalom kiváltságait elfogadni, hogy népéért cselekedhessen. Az aztán a történelem zsákutcája és abszurditása, hogy akkor is a népet szolgáló idol szerepében látja-láttatja magát, amikor a megmaradt egyetlen hivatalos (jelesül a főszerkesztői) funkció már nem olvasóközönségét és nemzetét szolgálja, hanem a diktatórikus hatalmat pusztán kiszolgálja.

Magyarán: Sütő András, a közéleti ember és a negyvenes-ötvenes évek fordulóján iskolázott publicista, a művészettől a valóság olyanszerű hű visszatükrözését igényelte, mint amely az én nemzedékemet olykor a marxista irodalomszociológiától is elijesztette. Miközben Sütő András, a remekíró, legjobb esszéiben és drámáiban ennek az elvnek homlokegyenest az ellenkezőjét, a valóságra jelzésszerűen utaló, metaforikus, költői prózanyelvet, az ábrázolt történés-mozzanatok többjelentésű sejtelmességét valósította meg.

Egyszóval, az identitás megkettőződéséről van szó; az író- és a közéleti szerep nem fedi egymást maradéktalanul, viszont éppen a napló mint köztes műfaj, talán közös horizont alá, harmóniába vonja a személyiség olykor diffúz attribútumait.

És akkor feltehető a kérdés: joga van-e a mai értelmezőnek szépítés, jótékony kihagyás, stilizálás nélkül idézni a naplójegyzetektől? Amelyek nem is pusztán a szerzőről szólnak, hanem többé-kevésbé ismert kortársakról is. Egymagam, „hatalmi szóval” nem válaszolhatom ezt meg, csupán két tapasztalatomat említhetem.

Az egyik: az íróknak azok a méltatói, akik minden kétség fölött álló esztétikai értékein túlmenően már-már hagiográfiai jelentőségre és kiváló kortárs írók fölébe emelték őt, rosszat tettek művei utóéletének; az újabb értelmiségi nemzedékek ugyanis érzéketlenek a pátosza, és a szerzőt dicsérő burjánzó jelzőkkel együtt annak remekműveit is elvetik.

A másik: irodalmunknak, de különösen az erdélyinek, van egy másodlagos, jószerint ismeretlen, „titkos” vonulata, amelyet főként azért takar köd, mert a titkolózás lehet jótékony. Nem fiókban maradt remekművekre gondolok (ha voltak, előkerültek már), nem a korábban agyoncenzúrázott szövegekre (becsületes filológusok lassacskán helyreállítják azokat), hanem a művek létrejöttét segítő vagy megakadályozó, az alkotók munkáját vagy pusztá létét alakító, társadalmi környezetét tanúsító *dokumentumokra*. Levelekre, bevallott vagy titkolt nyilatkozatokra, jelentésekre, szekus dossziéokra, naplókra. Jelentős műalkotások esztétikai értékét bizonyára egyáltalán nem befolyásolja, ha szerzőjükről utóbb kiderül, hogy sokkal segítőkészebb ember volt, mint ismerősei vélekedtek, avagy ellenkezőleg, hogy barátainak árulója volt. Azt azonban egyszerű, laikus olvasói tapasztalataim alapján vallom, hogy a magánember – akár mélyen elrejtett – erkölcsi habitusa átsejlik valamiképp az író művein; és az éthosz (amennyiben valódi műalkotásról van szó) olyan emberi minőség, amely beleivódik az esztétikaiba.

Kísérlet: közelítés a naplók titkaihoz

„A napló a legszabálytalanabb írásmű, de nincs fölmentve a szabályos kritikai számonkérés alól. Ezért írom hozzá ezt a kis Előszót.” Ezekkel a szavakkal vezet be Sütő András naplójegyzeteinek több kiadását, valóban kritikai hozzáállásra hangolva olvasóját, engem személyesen is, hiszen naponta az általa leírtakat tapasztaltam meg, többnyire az adott közeg – Sütőével szociálisan elmentéses – pereméről. Egyszólamú trombitaszónak érzi följegyzéseit, melyek „»csupán« az erdélyi magyarság

üldöztetéséről, kivándorlásáról és családi fogyatkozásokról” készültek; annak azonban, aki ugyanakkor ugyanazt élte meg: az emlékek keserves felelevenítését jelenti. Fejtörést tehát nem a monotónia okoz, hanem az, hogy ebbéli feljegyzései áttekinthetetlenül sok kiadványban jelentek meg, és a szövegek, a keltezők olykor meglepő eltéréseket mutatnak, és filológus legyen majd a talpán, aki rendet teremt a kuszaságban.⁹ Mint minden, ami a „Sütő-jelenséggel” kapcsolatos, a naplók múltja és jelene is a vártnál bonyolultabb, és valamiképp a szereptudat változásai felé mutat. Egyik (debreceni barátainak címzett) nyílt levelében mintha magyarázkodna eme legsajátabb műfajának mobilis (lét)formája miatt. „Ez semmiképp sem igazolása annak, hogy a diktátort és diktatúráját erős jelzőkkel, börtönt érdemlő szókimondással megírt fejezeteim UTÓLAG, CENZÜRAMENTES, SECURAMENTES napokban »íródtak« volna. (Kezdetben Gálfalvi Gyuri gyanúja volt.)” Majd szerénységre valló gesztussal teszi hozzá: „Viszont lesült volna a képméről a bőr, ha ELŐHOZOM naplóm *tizen-valahány, vaskos, kézzel írt füzetét*.¹⁰ (A nagybetűs kiemelések Sütő Andráséi, a dőltek az enyéim – Sz. L.)

Amikor először olvastam ezeket az akár magyarázkodásnak is vélhető sorokat, mi tagadás, kételyeim támadtak. Nemrég azonban hozzáférhetővé vált a hagyatéka: valóban ott található két nagy doboznyi, teleírt füzet. S hogy mégse legyen maradéktalanul patyolattiszta a kép, megidézem a mégis kétértelmű alaphelyzetet. A napló minden betűje a szerző tulajdona; Európa legkegyetlenebb diktatúrájának éveiben, saját maga és – az írói exhibicionizmust tekintetbe véve minden bizonnyal – az utókor számára írta, a hiteles eseményeket és bennük a maga jelentékeny szerepét is megörökítendő: a házkutatások elől rejtegetve. Aztán a sors meghozta a kegyelmi fordulatot, eljött az ideje a titkos feljegyzések nyilvánosságra kerülésének. Ezáltal viszont a sokat vitatott fiatalkori szerep, mely a megkerülhetetlen kommunizmussal történő együttműködést jelentette (más rendszer ugyan is hirtelenjében nem akadt a környéken), illetve a román pártállami struktúrában vállalt vezetői funkciók (mint-hogy egy „ellenséges”, vesztes, legyengített Magyarország védeltségét nem biztosíthatott) az 1990 utáni kvázidemokratikus közegben mind átértékelődtek a legújabb, „büntelen” nemzedék szemében. A hittel s bizonyára meggyőződésből fogalmazott gondolatok az új értékrend közepette devalválódásnak indultak. Kizárólag az egykor titkos napló szerzőjének erkölcsi tartásán múlik, hogy kötetbe szerkesztéskor pusztán nyelvi-stilisztikai javításokat eszközöl, vagy a jelentéshez is hozzányúl, korábbi

hitét, funkcióit és szerepkörét a jelen elvárásaihoz, a változott nemzeti idol tükörcképéhez igazítva.

Az 1994-es kiadású *Heródes napjaiban* 1986. december 2-i történések egész sora vonul fel bő négy oldalon keresztül, az egyik, csillaggal elkülönített szegmens valamely fiatal költő tragikus sorsát ábrázolja, a pillanatnyi, spontán együttérzés fájdalomával előbukó jeremiados regiszterben. A pusztakamarási hazalátogatás nyomasztó tapasztalatai, majd a K[inces] Elődékkal töltött „Minek örvendezzünk?” névnapi hangulat – mint egyfajta felvezetés – után következik a novellaszerű kezdet: „A fiatal költő verseskönyvét dedikálta nekem...” (244.)

Az 1998-as kiadású *Napló* 1986. november 29-i bejegyzésében teljesen más szöveggörnyezetben, egy magyarországi telefonhívás és a kutyájához magyarul szóló Bajor Andor fiának megveretése után, mondhatni kompozíciós csúcspontként hangzik el a megrázó elbeszélés kezdőmondata: „A fiatal költő verseskönyvét dedikálta nekem...” (162.)

A kötetekben akárhányszor olvastam újra ezt a leírást, mindig az volt az érzésem: megfogalmazója kiesett a naplóíró szerepköréből. Minthogy a tragikus sorsú költőt személyesen ismertem, megkockáztatom az észrevételt: a szerző arculatának és a bemutatott költőnek együttes átrajzolása (*nem* meghamisítása!) történik itt: a valóság (naplójegyzet) öntudatlan átcsúsztatása az irodalmiság, a

fikcionáltság szféráiba. A költő sok hónappal később halt meg, a jegyzet nekrológszerű végkicsengése azonban már a pusztulás tudásáról árulkodik. Visszamenőleg igazolandó a szerző segítőkészségét, az általa vallott népszolgálat elvének történeti hitelét. „De mi lesz... a szerzővel? Istenem, te Sütő Dani. Így becézik a barátai: Dani. Tragédiától félek” – hangzik a hátborzongató (s majd beteljesülő) zárómondat. A kezdő és záró nyelvi aktus között pedig az elbeszélő – oldalakon keresztül – cselekszik, mindent megmozgat, lakást szerez és publikációs lehetőséget, nagyon sok pénzt gyűjt: ötszáz lejt, aztán kétezret, majd még napi százat étkezésre (hatalmas összeg volt ez akkoriban, az én tanári fizetésemnél sokkal több!), közben árad a panasz a kommunizmus elnyomó intézményeire, főképp a „polgármesterre”(?). A képlet jellemző: a súlyos alkoholbeteg Daninak nem pénz, hanem orvosi kezelés kellett volna; a segítségnyújtásnak pedig nem csupán a barátokig, rokonokig kellett volna elérnie, hanem a bizonyíthatóan tehetséges magyar fiatalok álláshoz juttatása lett volna a cél.

És eme egyetlen kitérő után, íme, a kéziratot füzetben megtalált eredeti feljegyzés, az előbbi két, egymástól kü-

lönböző szöveggörnyezettől ugyancsak eltérő korpuszban (december 2-i keltezéssel):

„[...] Nagy ködben baktatás haza, autóval. Vasárnap du. András-napi vacsora apatársamékkal s Kincses Elődékkal.

Hétfő: szerkesztőség. Gálfalvi Zsolt látogatása Bukarestből.

Sütő Pista kalamitásai.

Étlen, betegesen lézeng, újabb segélyre várva. Gyűjtést indítottam javára. Csak 500 lejt hozhattunk össze. D. Géza szerint verseskötete »megrázóan szép« és tán megjelenik 87-ben. De mi lesz addig a szerzővel? Az alkoholizmus utolsó fázisából kellene visszarántani. Tartani kell tőle, hogy lakásából, mit a tanácstól könyörögtem ki neki, kirakják. Számlái – sok ezer lejt – kiegyenlítenek. A WC felfakadt, az irtózatossá bűzben csak ő tud megelni. 200 lejt nyomtunk a markába, elitta. Minden héten összevert fejjel, ragacsosan állít be valamely kocsmából. Munkát sehol se kap. Tragédia szelét érzem.”

Hogy a romániai magyar költő kétségbeesztő sorsát modelláló történet három szövegváltozata közül melyik hiteles, azt majd kánonteremtő irodalmárok eldönthetik. De hogy az irodalom háttérben pangó, jelentésmódosító létezését igazolandó valóság még cifrább legyen, egy 1988. április 19-i bejegyzésben ez áll:

„*Életünk*, 88/2-es szám. Ágoston Vilmos emlékezése Sütő István költőre. Az elhunytak sírján dudva és barát terem. Ez a szarházi – miután disszidált – mindazokat, akik szegény Sütő Istvánt segíteni próbálták, megrágmazza, bemocskolja. Ahány állítása: megannyi hazugság, amit az *Életünk* gyanútlanul világgá kürtöl, hogy az erdélyi menekülteket felkavarja.”

Íme, csaknem három évtized múltán az egykori – tragikus állapotban vegetáló – erdélyi irodalom olyan rejtekező aspektusának vagyunk tanúi, amely akkoriban valóban nemcsak az alig lélegző irodalmi életet, de *irodalmárok*, tehetséges *emberek* sorsát, pusztalétét befolyásolhatta, az akkori alattomos erővonalak pedig láthatatlan csatornákon napjainkig hatnak. Az Erdélyben már-már teljesen megszűnt igazi szépirodalmi publikációk és alkotómunka mögött (helyett) idolk és ellenidolk konstituálásának kísérlete zajlik, akár jóhiszemű határon túli (anyaországi) szerkesztők bevonásával. Sütő András 1988-ra már nemzetközi rangú, Herder-díjas írónál sokkal több volt; a nemzeti kisebbség érdekében beadványokat írt, szerkesztett, támogatott. A helyzet és a Sütő András-i „modell” (ideológiailag) talán legárnyaltabb jellemzését az ugyancsak író és politikus Markó Béla adta, az „ambivalens

diszkurzus”, a kényszerű szerepváltogató viselkedés veszélyeire is utalva: „... ma már nem vagyok biztos, hogy ezt az akkor egyszerűnek, ma túlkomplikáltnak tűnő okoskodást, egyáltalán ezt a »képmutatást« napjainkban valaki is megérti, és a diktatúrában cselekedni akaró értelmiségi morális »akrobatikáját« [...] képes úgy értelmezni, ahogy mi akkor értelmeztük: helytállásként, sőt ellenállásként. Sütő András utólagos megítélésében is ezt a bizonytalanságot látom sokaknál, akik nem éltek át ezt a kort...”¹¹ Ágoston Vilmos *Életünk*beli írása Sütő Istvánról, nem tudni, szándékosan vagy akaratlan utalások sejtelmével: két írósort szembesít. Az egyik, aki ugyan üldözött, valójában azonban magasan az átlag feletti színvonalon él, tulajdonképpen titkos utakon van befolyása is emberek életére, s ami a leginkább ingerlő: apránként európai hírnévre tett szert. A másik: a szerencsétlen, éhenkórász költő modellje, akinek művészi kibontakozását az illetékesek akadályozzák. A számára üggyel-bajjal nyújtott segítség is valahogy úgy hat ebben az – utolsó verseskötete elemzését megelőző – életútleírásban, mintha csakis a kárát akarták volna. „Sütő András író szükséglakást kerített számára..., ahol többnyire csak nappal lehetett járni, mert éjszaka »társadalmon kívüli elemek« garázdálkodtak... [...] Taníthatott volna angolt, magyart, építész is lehetett volna – de mindenhol elutasították. A munkaelosztónál egyetlen állást ajánlottak fel neki: a konzervgyárban ládahordást. [...] A főszerkesztők kezdtek elzárkózni előle [...], riadtan szemlélték az élet peremére szorult embert.”¹² A valóság az, hogy a súlyos alkoholiista, kötekedő és verekedős, emiatt a fogdából többször kimentett Danit a korszak adottságaihoz képest a lehetőségeken túlmenően segítették Sütő Andrást. És (keserűen állapítom meg) nem tehetsége miatt, hanem a brancsba tartozónak védelmet nyújtva.

A háttérben alig észlelhetően működő kultúrpolitikai behatások adhatnak tehát magyarázatot arra, mi okból dolgozta át utóbb, kötetbe szerkesztve naplójegyzeteit az író, a tragikus sorsú költőről szóló bejegyzését: önmaga és az utókor számára értelmezve a bonyolult léthelyzetet.

Azok a rendkívül fontos eszmetisztázó viták, melyeket a diktatúra és a cenzúra miatt nem lehetett a maguk idején lefolytatni, utólag nem pótolhatók, de legalább segítséget nyújthatnak a mai, olykor alaptalannak tűnő konfliktusok megértéséhez. A korszak három kimagasló személyisége ilyenén véleményt mond egyik a másikáról, anélkül, hogy valóságosan szót válthattak volna egymással. Sütő naplójából, 1988. április 13-án: „Bodor Pált hallgatni rádióban vagy olvasni lapokban: vigaszunk az általános

tapsifüles lapításban. Végre egy író, aki kisebbségi dolgokban tájékozott, nyílt, bátor és – konstruktív.” Ez hát a jó barátnak, az egykori kommunista harcostársnak a véleménye. Ugyanerről a hatalomban semmi szerepet nem, viszont a nemzet számára a legértékesebbnek tekinthető tanári munkát vállaló kortárs, a haláláig vidéken élő európai, Fábíán Ernő véleménye:

„Bodor Pali így kezdi üzenetét: »Halló Erdély, Halló Kolozsvár, Halló Sütő András...« Telefonál szerencsétlen azoknak, akiket jellemtelenül cserbenhagyott. Az üzenet Sütő Andrásnak szól... A fogalmazás olyan, hogy mi, a populus vulgus is értsünk a szóból. Csakhogy mi nem értünk, mert nem akarunk érteni olyan alakok prédikációjából, akik évtizedeken keresztül a »magas« fórumok előtt árulták a bőrünket, és amikor látták, hogy ez is kevés, hazug indokkal megfutamodtak. / Bodor Palit senki nem kényszerítette, nem üldözte, nem bántotta. [...]”¹³

Magyarán, arról van szó, hogy – mint a világ minden egészséges kultúrájában – az erdélyi irodalomban is kialakultak bizonyos művészetelméleti, világképi, származási (paraszti, munkás, értelmiségi, „népi”, „urbánus”) eredetű törésvonalak mentén a szociológiailag értelmezhető csoportosulások, véleménykülönbségek vagy konfliktusok, ám a „csonka kultúra” ismert körülményei közepette nem alakulhattak ki kulturális alrendszerek, azokon belül nem jöhetett létre például az alkotók, kritikusok, irodalomtudósok, minőségben érdekelt kiadók, szerkesztők, menedzserek szerepkörökének intézményi csatornákon át történő lebontása. Az 1990-es társadalmi fordulat, s még inkább a szerző halála után mintha teljesen kettészakadt volna – és éppen Sütő András nem szépirodalmi remekművei, hanem közéleti pályafutása mentén – az erdélyi irodalmi közvélemény.

A maga idején objektív okokból (vagyis a diktatúra miatt) elmaradt dialógusokat, a konfliktusok mélyebb okait tisztázó elvi párbeszédet sajnos már nem pótolja az újraértékelésnek az a lelkesültsége, amit kiváló irodalmárok jelentős csoportja képvisel, egyébként tárgyilagos kutatómunka nyomán emlékezve utolsó megnyilatkozásaira: „Hogy ő és művei már elváltak egymástól – ...közhírré tett közlendője volt. Annak a reményének a kinyilvánításával együtt, amelyet Illyés Gyuláról szólva bújtatottan magára is vonatkoztatott: az író védelme az életműve. S az övé is kiállja a próbát, amikor az Idő nem az emberen, hanem az írásokon lépdel majd.”¹⁴

Pedig hát ott villog a kéziratos naplók sorai között nem is egyszer a magánemberi belátás: „Istenem, a régi lelkesedés! Mert reményeinket dicsértük, nem a Valót.” (1986. október 9.)

JEGYZETEK

- 1 KRIS, Ernst: *Pszichoanalitikai közelítések a művészethez.* = *Az esztétika vége – vagy se vége, se hossza? A modern esztétikai gondolkodás paradigmái.* Bp., Ikon, 1995. 118–140.
- 2 A lehetséges erdélyi írószerepek kérdéskörét Székely János-monográfiámban kíséreltem meg elemezni. Vö.: Sz. L.: *Egy szerencsés kelet-európai...* Bp., Új Mandátum, 2000.
- 3 E. Goffman fogalomhasználatára utalok: „Beteljesíteni egy szerepet annyit jelent, hogy az illető feloldódik a helyzethez illő virtuális énben, teljesen e képnek megfelelően mutatkozik, s kifejezések útján megerősíti, hogy elfogadja a szerepet. Beteljesíteni egy szerepet annyit jelent, hogy a szerep átfog bennünket.” GOFFMAN, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája.* Bp., Gondolat, 1981, 39–40.
- 4 ESCARPIT, Robert: *Irodalomszociológia. A könyv forradalma.* Bp., Gondolat, 1973.
- 5 BOURDIEU, Pierre: *Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához.* = *A kultúra szociológiája.* Szerk. WESSELY Anna. Bp., Osiris, 2003. 174–185.
- 6 JÓZSA Péter: *Mi a művészetszociológia, és hol tart ma? = Művészetszociológia. Válogatott tanulmányok.* Szerk. uő, Bp., Közigazgatási és Jogi, 1978. 15.
- 7 VARGA Zoltán: Előszó. = LEJEUNE, Philippe: *Önéletrajz, élettörténet, napló.* Bp., L'Harmattan, 2003. 14.
- 8 ISER, Wolfgang: *A fikcionálás aktusai.* = *Az irodalom elméletei IV.* Pécs, Jelenkor, 1997., 70.
- 9 Néhány, Sütő-naplókat tartalmazó kötet, melyeket megkíséreltem összeolvasni: SÜTŐ András: *Heródes napjai.* Naplójegyzetek az erdélyi magyarok exodusáról 1984–1987. Debrecen, 1994; SÜTŐ András: *Napló.* Bp., Helikon, 1998. (Mindkét kiadvány – a kronologikusan haladó naplójegyzeteken kívül – tartalmaz más típusú [esszézerű, publicisztikai] írásokat meg alkalmi napi feljegyzéseket is). ABLONCZY László: *Nehéz álom.* Sütő András 70 éve [majd újabb kiadása], é. n. (A naplóidézetek a monográfia szövegébe illetve ismerhetők fel.) SÜTŐ András: *Balkáni gerle.* Bp., 1999. (A színmű szövege után, minden megkülönböztető jelzés nélkül, következnek az 1987-es év második felének följegyzései.) SÜTŐ András: *Szemet szóért.* Debrecen, 1993. (A politikai helyzetelemzések közé illetve találhatók naplójegyzetek.) – A hasonló kiadványok sora ennél jóval hosszabb.
- 10 S. A. levele Cs. Nagy Ibolyához. 2000. VIII.14. = Uő: *Létfégy hajrában. Esszék, beszélgetések, levelek.* Debrecen, 2006. 306.
- 11 MARKÓ Béla: *Egy félbemaradt kultusz története.* = (M) *ilyen gazdagok vagyunk(?)* Sütő András-műhelykonferencia. Kolozsvár–Marosvásárhely, Polis, 2015. 215.
- 12 ÁGOSTON Vilmos: *Barokkra ítélve. Életünk,* 1988/2.
- 13 FÁBIÁN Ernő: *Naplójegyzetek 1980–1990.* Kolozsvár, Kriterion, 2010. 248.
- 14 MÁRKUS Béla: *Véget nem érő vészorszak.* = Uő., *Mennyei elismervény.* Bp., Nap, 2010. 64.